

101

Myśl Teologiczna to kolekcja książek prezentujących wyniki najnowszych badań z różnych dziedzin chrześcijańskiej teologii. Czytelnik znajdzie w niej zarówno monografie dotyczące dziejów teologii, jak i systematyczne opracowania jej szczegółowych problemów. Kolekcja jest próbą wyjścia naprzeciw wierze, „która szuka zrozumienia”: jej ambicją jest zarówno wysoki poziom akademicki, jak i przydatność dla życia duchowego i pastoralnego. Symbolem serii jest *dextera Dei*, wyciągnięta prawica Boga, który przekracza granice swojej niedostępności, aby wyjść człowiekowi na spotkanie z ofertą zbawienia.

Dariusz Gardocki SJ

Teologia wyzwolenia
jako odpowiedź
na epokowe
wyzwania czasu

101

© Wydawnictwo WAM, 2019

© Dariusz Gardocki SJ, 2019

Konsultacja naukowa: ks. dr hab. Robert Woźniak

Recenzja: ks. prof. Tadeusz Dola (UO), ks. prof. Ladislav Csontos SJ (TU)

Opieka redakcyjna: Dagmara Małysza

Adiustacja: Marek Gurba

Korekta: Dagmara Małysza, Weronika Werewka

Projekt okładki: Studio Graficzne Punkt Widzenia

Skład: Edycja

ISBN 978-83-277-2417-5

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

Druk: K&K • Kraków

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
1. Kontekst powstania teologii wyzwolenia	21
1.1. Geneza teologii wyzwolenia	23
1.2. Sobór Watykański II a teologia wyzwolenia	26
1.3. Medellín a teologia wyzwolenia	29
1.4. Puebla a teologia wyzwolenia	33
1.5. Podsumowanie	41
2. Epistemologia teologii wyzwolenia i jej metodologia	45
2.1. Status teoretyczny teologii wyzwolenia	46
2.2. Kierunki teologii wyzwolenia	52
2.3. Metoda teologii wyzwolenia	55
2.4. Ewolucja teologii wyzwolenia	64
2.5. Nowe wyzwania stojące przed teologią wyzwolenia dzisiaj	71
2.6. Podsumowanie	76
3. Bóg jako Pan i Bóg życia	79
3.1. Starotestamentowe rozumienia Boga jako Boga życia	81
3.2. Wiara w Boga życia alternatywą wobec idolatrii	86
3.3. Jezus pośrednikiem i objawicielem Boga życia	89
3.4. Idolatria jako znak czasu i wyzwanie dla teologii	94
3.5. Podsumowanie	98
4. Chrystologia Leonarda Boffa	101
4.1. Metodologia chrystologii Boffa	102
4.2. Jezus historyczny jako punkt wyjścia chrystologii	107
4.3. Główne tematy w chrystologii Boffa	109
4.4. Interpretacja formuły chrystologicznej Soboru Chalcedońskiego	117
4.5. Podsumowanie	123

5.	Chrystologia Jona Sobrina	129
5.1.	Charakterystyka chrystologii Sobrina	131
5.2.	Wyznaczniki hermeneutyczne dla chrystologii	137
5.3.	Punkt wyjścia chrystologii Sobrina	140
5.4.	<i>Praxis</i> Jezusa historycznego jako droga prowadząca do poznania Jego osoby	143
5.5.	Zmartwychwstanie Jezusa i jego rozumienie dzisiaj	148
5.6.	Rozwój wiary Kościoła w Jezusa Chrystusa	155
5.7.	Podsumowanie	159
6.	Soteriologia teologii wyzwolenia – historyczny wymiar zbawienia	163
6.1.	Zbawienie jako wyzwolenie	165
6.2.	Wyzwolenie w Starym Testamencie	170
6.3.	Wyzwolenie w Nowym Testamencie	175
6.4.	Historia jako całość	181
6.5.	Soteriologia historyczna	185
6.6.	Podsumowanie	193
7.	Eklezjologia teologii wyzwolenia	195
7.1.	Związek między teologią wyzwolenia a eklezjologią wyzwolenia	196
7.2.	Etapy rozwoju eklezjologii wyzwolenia	198
7.3.	Kościół jako historyczny sakrament zbawienia	202
7.4.	Kościół jako znak i sługa królestwa Bożego	208
7.5.	Kościół ubogich	211
7.6.	Podsumowanie	221
8.	Sakramentologia teologii wyzwolenia	227
8.1.	Cel i punkt wyjścia sakramentologii teologii wyzwolenia	230
8.2.	Fundamentalne założenia sakramentologii teologii wyzwolenia	233
8.3.	Ogólny zarys sakramentologii teologii wyzwolenia	238
8.4.	Sakramenty jako symbole prorockie królestwa Bożego	251
8.5.	Podsumowanie	259
9.	Mariologia teologii wyzwolenia	261
9.1.	Założenia antropologiczne mariologii wyzwolenia	263
9.2.	Założenia hermeneutyczne mariologii wyzwolenia	267
9.3.	Społeczny i wyzwolicielski wymiar hymnu <i>Magnificat</i>	270

9.4. Interpretacja dogmatów maryjnych	275
9.5. Podsumowanie	281
10. Duchowość wyzwolenia	283
10.1. Podstawowe założenia duchowości wyzwolenia	284
10.2. Zasadnicze tematy duchowości wyzwolenia	289
10.3. Polityczna świętość	294
10.4. Kontemplacja i działanie wyzwolenicze	297
10.5. Podsumowanie	305
Zakończenie	309
Bibliografia	315
I. Dokumenty Magisterium Kościoła	315
II. Literatura latynoamerykańska	316
III. Literatura ogólna	321

Wykaz skrótów

- BPP – G. GUTIÉRREZ, *Beber en su propio pozo. En el itinerario espiritual de un pueblo*, Lima 1971.
- CC LAA – J. SOBRINO, *Christology at the Crossroads. A Latin America approach*, New York 1978.
- CCP – L. BOFF, *Chiesa: carisma e potere*, Roma 1986.
- CL – L. BOFF, *Contemplativus in liberatione. De la espiritualidad a la práctica de liberación*, „Christus” 1989, no. 529–530, s. 64–78.
- CPSSL – I. ELLACURÍA, *La Chiesa dei poveri sacramento storico di liberazione*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- CRDTL – J. SOBRINO, *Centralità del regno di Dio nella teologia della liberazione*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- DK – G.L. MÜLLER, *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. SZYMONA OP, Kraków 2015.
- DKA – V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów, *Aparecida. Dokument końcowy. Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w Nim życie*, tłum. K. ZABAWA, K. ŁUKOSZCZYK SVD, Gubin 2014.
- DTL1 – G.L. MÜLLER, *Il dibattito sulla teologia della liberazione*, [w:] *Dalla parte dei poveri. Teologia della liberazione, teologia della chiesa*, ed. G.L. MÜLLER, G. GUTIÉRREZ, Padova 2013.
- DTL2 – R. GIBELLINI, *Il dibattito sulla teologia della liberazione*, Brescia 1990.

- DV – G. GUTIÉRREZ, *Il Dio della vita*, Brescia 1992.
- ELA – R. POLANCO, *Eclesiología en Latinoamérica. Exposición y balance crítico*, „Teología y Vida” 2009, vol. 50, s. 131–152.
- EMTL – C. BOFF, *Epistemologia e metodologia della teologia della liberazione*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- ESPL – R. VIDALES, *Experiencia sacramentaria, perspectiva de la liberación*, México 1978.
- ETL – A. QUIROZ MAGAÑA, *L'ecclesiologia della teologia della liberazione*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- FJC – J. SOBRINO, *La fe en Jesucristo. Ensayo desde las víctimas*, Madrid 1999.
- FPM – L. BOFF, *La fede nella periferia del mondo*, Assisi 1980.
- FPS – J. SOBRINO, *Fuera de los pobres no hay salvación. Pequeños ensayos utópico-proféticos*, Madrid 2007.
- GAL – J. SOBRINO, *Gesù in America Latina. Suo significato per la fede e la cristologia*, Roma 1986.
- GCL – L. BOFF, *Gesù Cristo Liberatore*, Assisi 1982.
- GCL LST – J. SOBRINO, *Gesù Cristo Liberatore. Lettura storico – teologica di Gesù di Nazareth*, Assisi 1995.
- GRO – J. RAMOS REGIDOR, *Gesù e il risveglio degli oppressi. La sfida della teologia della liberazione*, Milano 1981.
- GS – Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje*, Poznań 2002.
- KK IRP – W. KASPER, *Kościół katolicki. Istota, rzeczywistość, posłannictwo*, Kraków 2014.
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- KW TPN – V. CODINA, *Kościół wykluczonych. Teologia z perspektywy Nazaretu*, tłum. K.M. KAPROŃ, Kraków 2018.
- LG – Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje*, Poznań 2002.
- LGC – L. BOFF, *La liberazione di Gesù Cristo attraverso il cammino dell'oppressione*, [w:] *La nuova frontiera della teologia in America Latina*, ed. R. GIBELLINI, Brescia 1975, s. 156–201.

- LN – Instrukcja o niektórych aspektach „teologii wyzwolenia” (*Libertatis nuntius*), [w:] *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, red. Z. ZIMOWSKI, J. KRÓLIKOWSKI, Tarnów 1995.
- MDHP – M.C. LUCCHETTI BINGEMER, *Maria y su dimensión histórico-profética*, „Diakonia” 2004, no. 110, s. 67–79.
- METL – A. PIETRZAK, *Modele ewangelizacji kultur i inkulturacji wiary w teologii latynoamerykańskiej*, Lublin 2013.
- ML – G. GUTIÉRREZ, *Mirar lejos*, „Páginas” 1988, vol. 13, no. 93, s. 63–97.
- ML CFTL – *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- M-ML – I. GEBARA, M.C. LUCCHETTI BINGEMER, *Maria*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- MPOU – Ł. SAMIEC, *Maryja i „preferencyjna opcja na rzecz ubogich”. Projekt soteriologii profetycznej w świetle teologii latynoamerykańskiej*, Kraków 2019.
- MRL – S. DE FIORES, *Mariologia*, [w:] *Nuovo Dizionario di Teologia*, ed. G. BARBAGLIO, S. DIANICH, Milano 1991, s. 863–865.
- MS – V. CODINA, *El mundo de los sacramentos*, Bogotá 1992.
- ORTPD – D. PABIŚ, *Oscar Romero, czyli teologia w praktyce duszpasterskiej*, Kraków 2018.
- PC – I. ELLACURÍA, *Il popolo crocifisso*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- PCPM – L. BOFF, *Passione di Cristo passione del mondo*, Assisi 1978.
- PM TCPC – J. SOBRINO, *The principle of mercy. Taking the Crucified People from the Cross*, New York 1994.
- PMS – C. BOFF, *Por una mariología social*, „Concilium” 2008, vol. 327, s. 51–64.
- PP MC – *Povera per i poveri. La missione della Chiesa*, ed. G.L. MÜLLER, Città del Vaticano 2014.
- RDP – J. SOBRINO, *Reflexiones sobre el documento de cristología de Puebla*, „Fe y solidaridad” 1979, no. 1, s. 237–247.
- RSA – J. SOBRINO, *Reflexiones sobre el significado del ateísmo y la idolatría para la teología*, „Revista Latinoamericana de Teología” 1986, no. 3, s. 45–81.

- RTW – K. GÓZDŹ, *Ku rehabilitacji teologii wyzwolenia*, „Roczniki Teologiczne” 2015, nr 2, s. 5–19.
- RVI – J. SOBRINO, *Resurrección de la Verdadera Iglesia. Los pobres. Lugar teológico de la ecclesiology*, Santander 1981.
- SK – L. BOFF, *Sakramenty Kościoła*, tłum. J. DOKTÓR, Warszawa 1981.
- SL PH – J. SOBRINO, *Spirituality of liberation. Toward political holiness*, New York 1988.
- S-ML – V. CODINA, *Sacramenti*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- SSC – I. ELLACURÍA, *La storicità della salvezza cristiana*; [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- SSG – J. SOBRINO, *Spiritualità e sequela di Gesù*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- TCP – L. BOFF, *La teologia, la Chiesa, i poveri*, Torino 1992.
- TDL – J. RAMOS REGIDOR, *La teologia della liberazione*, Roma 1996.
- TL ACLN – *Teología de la liberación. Análisis y confrontación hasta „Libertatis nuntius”*, ed. R. JIMENEZ, J. LEPELEY, R. VEKEMENS, J. CORDERO, Bogotá 1985.
- TLTM – G. GUTIÉRREZ, *Una teologia della liberazione nel contesto del terzo millennio*, [w:] Consiglio Episcopale Latinoamericano, *Teologie al plurale. Il caso dell’America Latina*, Bologna 1999, s. 69–116.
- TP CAL – Consiglio Episcopale Latinoamericano, *Teologie al plurale. Il caso dell’America Latina*, Bologna 1999.
- TTL – P. RICHARD, *La teologia nella teologia della liberazione*, [w:] *Mysterium liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992.
- TW HPZ – G. GUTIÉRREZ, *Teologia wyzwolenia. Historia, polityka i zbawienie*, tłum. J. SZEWCZYK, Warszawa 1976.
- VLSV – *La voz de los sin voz, la palabra de Mons. Romero*, ed. J. SOBRINO, I. MARTIM-BARÓ, R. CARDENAL, San Salvador 1980.
- VSS – L. BOFF, *Vita secondo lo spirito*, Roma 1984.

Wstęp

Teologia wyzwolenia powstała na kontynencie latynoamerykańskim w drugiej połowie XX wieku i zaliczana jest do jednego z ważniejszych kierunków teologii ostatniego stulecia. Jej początek i rozwój wiąże się ściśle z Kościołem, który w Ameryce Łacińskiej za ważny element misji uznał problematykę wyzwolenia¹. Narodziła się ona w czasie, gdy w Ameryce Łacińskiej zapanowało, „z jednej strony, wielkie zniewolenie, a z drugiej – ożywiło się bardzo chrześcijaństwo, głównie katolickie. Zniewolona i uboga ludność spoglądała ciągle z nadzieją na Kościół hierarchiczny, lecz pozostał on beczynny”². Impulsem do jej opracowania było zainicjowane przez Sobór Watykański II otwarcie Kościoła na świat i jego problemy, a także twórcza recepcja nauki soborowej w Kościele latynoamerykańskim.

Problem ubóstwa jako jeden z ważniejszych problemów współczesnego świata został dostrzeżony przez Jana XXIII, inicjatora Soboru Watykańskiego II. Zaproponował on zgromadzeniu soborowemu, by podjęło refleksję i dokonało rozeznania nad trzema znakami czasu, do których zaliczył: świat współczesny i jego sytuację, dialog ekumeniczny oraz świat ubóstwa. Dwa pierwsze z wymienionych znaków czasu sobór potraktował całościowo i dogłębnie. Trzeci znak został zaledwie naskicowany w dokumentach końcowych³. Podobny los spotkało używane przez Jana XXIII określenie Kościoła jako *K o s c i o ł a u b o g i c h*, które nie znalazło się ostatecznie w dokumentach soborowych⁴. Papież mówił także, że Kościół jest *K o s c i o ł e m w s z y s t k i c h*,

---

1 Por. METL, s. 94.

2 RTW, s. 6.

3 Por. G. GUTIÉRREZ, *La spiritualità dell'evento conciliare*, [w:] PP MC, s. 250.

4 Por. J. SOBRINO, *Comunione, conflitto e solidarietà ecclesiale*, [w:] *Mysterium Liberationis. I concetti fondamentali della teologia della liberazione*, ed. I. ELLACURÍA, J. SOBRINO, Roma 1992, s. 716.

szczególnie zaś ubogich⁵. Wskazywał, że Kościół musi stać po stronie ubogich, co zostało następnie podkreślone przez jego następcę Pawła VI w encyklice *Populorum progressio*⁶.

Drogę do przyjęcia wymienionych określeń i ich zadomowienia się w oficjalnym języku Kościoła oraz do rozwinięcia intuicji w nich zawartych otworzył dopiero Kościół latynoamerykański na II Konferencji CELAM-u w Medellinie w 1968 roku. Spotkanie to było twórczą recepcją nauki Soboru Watykańskiego II, która została odczytana i zinterpretowana z perspektywy latynoamerykańskiej, a dokładniej z perspektywy ubogich i istniejącej w świecie niesprawiedliwości. Dzięki temu dokonano się rzeczywiste otwarcie Kościoła w Ameryce Łacińskiej na świat i jego problemy. Polegało ono na wejściu Kościoła latynoamerykańskiego w dialog ze światem ludzi ubogich i na zdecydowanym opowiedzeniu się za nimi. W ten sposób Kościół w Ameryce Łacińskiej stał się Kościołem, dla którego „kwestie społeczne nie są obce, odważnie występującym przeciw niesprawiedliwości i włączającym się w proces przemiany historii poprzez działania o charakterze społecznym, opierając praktykę tych działań na wierze”⁷.

Wyrazem wspomnianego opowiedzenia się Kościoła w Ameryce Łacińskiej po stronie ubogich jest przyjęta przez Medellín opcja na rzecz ubogich⁸. Stanie się ona następnie fundamentem latynoamerykańskiej tradycji teologicznej, która traktuje ubogich i cierpienia ludu jako uprzywilejowany *locus theologicus* i podstawę hermeneutyki, „jako miejsce społeczne i hermeneutyczne dla właściwej lektury słowa Bożego. Spojrzenie to rodzi konflikt nie tylko wewnątrz społeczeństwa, ale także wewnątrz samego Kościoła”⁹. Wobec teologii wyzwolenia zaczęto bowiem „wysuwać liczne zastrzeżenia, przez wielu została ona zdyskredytowana i niektórych przedstawicieli tego kierunku oceniano”¹⁰.

W tym miejscu wystarczy wspomnieć wydaną w 1984 roku przez Kongregację Nauki Wiary Instrukcję o niektórych aspektach „teologii

5 Por. G. GUTIÉRREZ, *L'opzione preferenziale per i poveri ad Aparecida*, [w:] PP MC, s. 219.

6 Por. G.L. MÜLLER, *Un'esperienza liberante: impulsi per la teologia europea*, [w:] *Dalla parte dei poveri. Teologia della liberazione, teologia della Chiesa*, ed. G. GUTIÉRREZ, G.L. MÜLLER, Padova 2013, s. 23.

7 KW TPN, s. 57.

8 Por. TDL, s. 8.

9 KW TPN, s. 57.

10 KW TPN, s. 57.

wyzwolenia” *Libertatis nuntius*. Zostały tam sformułowane poważne zastrzeżenia wobec form tej teologii, które błędnie interpretują lub też negują treść wiary i nauczanie Kościoła¹¹. Główna krytyka teologii wyzwolenia we wspomnianej instrukcji zasadniczo sprowadza się do dwóch zarzutów: „bezkrytycznego przyjmowania zapożyczeń z filozofii marksistowskiej”¹² i „odwoływania się do założeń hermeneutyki biblijnej nacechowanej racjonalizmem”¹³. Instrukcja ta przyhamowała wprawdzie „oficjalny rozwój teologii wyzwolenia, ale nie powstrzymała jej rozwoju nieoficjalnego, a raczej tylko pogłębiła tę teologię i wsparła jej kierunek ortodoksyjny”¹⁴. O rozwoju tym świadczą liczne prace o charakterze biblijnym, historycznym, metodologicznym, dogmatycznym, teologiczno-fundamentalnym, pastoralnym i misyjnym, które powstały wewnątrz teologii wyzwolenia. Są one przykładem rodzimej teologii latynoamerykańskiej, czyli takiej, która nie jest kopią teologii euroatlantyckiej, lecz jest właściwa dla Ameryki Łacińskiej, bo interpretuje wiarę i tradycję Kościoła z perspektywy uprzywilejowanego miejsca hermeneutycznego, a więc z perspektywy ubogich. To także teologia, która jest otwarta na głos prostych ludzi i ich sytuację oraz pomaga im w „procesie stawania się autentycznymi uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, świadomymi uczestnikami Bożego planu zbawienia”¹⁵. Ponadto teologia ta szuka odpowiedzi na pytanie, „czy rzeczywiście chrześcijaństwo nie ma żadnego wpływu na kształtowanie doczesnego życia poza wygłaszaniem nauk moralnych, bezskutecznych dla bezwzględnych opresorów, i czy katolik świecki nie może się bronić, w oparciu o środki chrześcijańskie, przed bezwzględną agresją i uciskiem przestępców społecznych i politycznych, a tylko ma się modlić i pokutować za grzechy? Czy rzesze katolików ubogich, (...) mają całkowicie i zawsze pozostać w uległości wobec swoich wyzyskiwaczy, także katolickich? Czy Osiem Błogosławieństw odnosi się także do życia społecznego, politycznego, narodowego i międzynarodowego?”¹⁶.

Przedmiotem niniejszej książki jest przedstawienie teologii latynoamerykańskiej, jej ducha i najważniejszych kwestii przez nią

---

11 Por. LN, VI,9.

12 LN, VI,10.

13 LN, VI,10.

14 RTW, s. 8.

15 METL, s. 313.

16 RTW, s. 8.

poruszanych. Stawia ona sobie za cel ukazanie teologii wyzwolenia jako dającej odpowiedź na epokowe wyzwania czasu, a należą do nich między innymi: wyzwolenie, sprawiedliwość i faktyczne uznanie godności każdego człowieka. Zasadniczym źródłem tej pracy jest latynoamerykańska teologia posoborowa, która – chociaż krytykowana i posądzana o nieortodoksyjność – z jednej strony pozostaje w służbie wiary w Boga we wspólnocie Kościoła i czerpie z dotychczasowego dziedzictwa i tradycji teologicznej chrześcijaństwa, z drugiej zaś jest teologią usytuowaną kulturowo, to znaczy taką, która chce odpowiedzieć na znaki czasu i pałące problemy właściwe dla kontynentu latynoamerykańskiego. Wspomniana kulturowość teologii wyzwolenia odsłania jej oryginalność – polega na kontekstualnym charakterze, czyli uwzględnia w refleksji teologicznej konteksty: społeczny, polityczny, ekonomiczny i kulturowy, w jakim żyje i działa Kościół w Ameryce Łacińskiej. Zadaniem Kościoła, a tym samym teologii, jest bowiem troska o człowieka zarówno jako obywatela „miasta Bożego”, jak i obywatela „miasta ziemskiego”. A zatem troska o zbawienie wieczne i wszechstronny rozwój człowieka we wszystkich jego wymiarach¹⁷.

Kontekstualność teologii wyzwolenia pokazuje, po pierwsze, że jej refleksja jest zakorzeniona i rozwijana w duchu Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Dlatego za punkt wyjścia przyjmuje konkretną sytuację historyczną Kościoła i świata w Ameryce Łacińskiej oraz zmierza do określenia znaków czasu, by udzielić na nie odpowiedzi w świetle Objawienia i Tradycji Kościoła. Po drugie, że posługuje się ona, w przeciwieństwie do teologii klasycznej, metodą indukcyjną i egzystencjalną, dzięki czemu pomaga w podkreśleniu historycznego wymiaru wiary i życia chrześcijańskiego. Po trzecie, że u podstaw tej teologii znajduje się doświadczenie spotkania Chrystusa w obliczu ubogich, uciskanych i zepchniętych na margines życia społecznego, kulturowego i ekonomicznego.

O oryginalności teologii wyzwolenia świadczy wreszcie to, że jest ona nowym sposobem uprawiania teologii, który przyjmując za punkt wyjścia spotkanie z Bogiem w historii, zwłaszcza w ubogich, dąży do „całościowego ujęcia klasycznych zagadnień chrześcijańskich i stawia żądanie przemian osobistych i strukturalnych w duchu Objawienia

---

17 Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu *Libertatis conscientia*, [w:] *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, red. Z. ZIMOWSKI, J. KRÓLIKOWSKI, Tarnów 1995, nr 63.

jako formę antycypacji wartości królestwa Bożego, które ostatecznie wypełni się w czasach paruzji¹⁸.

Niniejsza praca składa się ze wstępu, dziesięciu rozdziałów i zakończenia. Pierwszy rozdział przybliży kontekst powstania teologii wyzwolenia. Jest nim nauczanie Soboru Watykańskiego II i jego twórcza recepcja dokonana w Kościele latynoamerykańskim, czego konkretnym wyrazem są dokumenty opracowane przez konferencje CELAM-u w Medellinie i Puebli.

Drugi rozdział traktuje o strukturze epistemologicznej teologii wyzwolenia i o jej metodologii. Przedstawiono w nim główne kierunki powstałe i rozwijane wewnątrz tego nurtu teologicznego. W dalszej części wskazano zmiany, jakie zostały wprowadzone w teologii wyzwolenia, oraz nowe wyzwania, z jakimi musi się ona dzisiaj zmierzyć.

W trzecim rozdziale przedstawiono biblijny obraz Boga w ujęciu teologii wyzwolenia i konsekwencje, jakie z przyjęcia biblijnej prawdy o Bogu jako Bogu i Panu życia wynikają dla człowieka wierzącego. Zostało także omówione zjawisko idolatrii jako praktyczna negacja wiary w Boga i aktualny problem teologiczny, zwłaszcza w kontekście Ameryki Łacińskiej.

Kolejne dwa rozdziały są poświęcone przybliżeniu chrystologii wyzwolenia opracowanej przez Leonarda Boffa (rozdział 4) i Jona Sobrina (rozdział 5) uważanych za najbardziej reprezentatywnych przedstawicieli chrystologii wewnątrz omawianego przez nas nurtu teologicznego. Boff był pierwszym z teologów latynoamerykańskich, który stworzył syntezę chrystologii wyzwolenia. Sobrino z kolei przedstawił jej najbardziej całościowy i dojrzały projekt. W tym miejscu wypada wyjaśnić, co zadecydowało, by oddzielnie omówić myśli chrystologiczne wymienionych teologów. Pierwszy powód to fakt, że osoba Chrystusa znajduje się w centrum tej teologii i nadaje jej chrześcijański charakter. Drugi to zapis w dokumencie wydanym przez Kongregację Nauki Wiary zatytułowanym Instrukcja o niektórych aspektach „teologii wyzwolenia” *Libertatis nuntius*, w którym zarzuca się owej teologii – obok wspomnianego już bezkrytycznego przyjmowania założeń filozofii marksistowskiej – że odrzuca interpretację osoby Jezusa Chrystusa podawaną przez Tradycję i Magisterium Kościoła oraz nadaje nowe znaczenie Symbolowi Chalcedońskiemu. Jako konkretne tego wyrazy podawane są, po pierwsze, przeciwstawianie Jezusa historii Chrystusowi wiary i ukazywanie Jezusa jako osoby ucieleśniającej

---

18 METL, s. 113.

postulaty walki ludzi ubogich i uciemżonych¹⁹. Po drugie, przypisywanie śmierci Chrystusa znaczenia wyłącznie politycznego²⁰. Po trzecie, wysuwanie tezy, że „dzięki rewolucyjnemu doświadczeniu walki ubogich o swoje wyzwolenie dochodzi się do spotkania z «Jezusem historii»”²¹. Po czwarte, utożsamianie owego rewolucyjnego doświadczenia walki ubogich o swoje prawa z doświadczeniem samego Jezusa, co prowadzi do przyznania temu doświadczeniu szczególnego znaczenia, którego wyjątkowość polega na tym, iż tylko dzięki niemu staje się możliwe osiągnięcie wiedzy na temat prawdziwego Boga i Jego Królestwa²². Po piąte, redukcjonowanie idei mesjanizmu do mesjanizmu doczesnego, zaś idei królestwa Bożego do rzeczywistości mającej charakter wyłącznie wewnątrzhistoryczny²³. Po szóste, podważanie prawdy o Jezusie Chrystusie jako prawdziwym Bogu, jak również prawdy o tym, że przyniesione przez Niego wyzwolenie polega przede wszystkim na wyzwoleniu człowieka od grzechu, który jest prawdziwym źródłem wszelkiego zła, a tym samym źródłem zniewolenia człowieka²⁴. Dlatego refleksja przedstawiona w rozdziałach 4 i 5 pozwoli także na udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy i na ile zarzuty wysunięte przez Kongregację Nauki Wiary dotyczą chrystologii opracowanej przez Boffa i Sobrina.

Pozostałe rozdziały poświęcone są omówieniu istotnych kwestii poruszanych przez teologię wyzwolenia. Pierwszą z nich jest historyczny wymiar zbawienia (rozdział 6), kolejną rozumienie Kościoła zarówno jako historycznego sakramentu zbawienia, jak i jako Kościoła ubogich (rozdział 7). Następne kwestie dotyczą zagadnień z zakresu sakramentologii (rozdział 8), mariologii (rozdział 9) i duchowości (rozdział 10). Wybór wymienionych zagadnień został podyktowany tym, że wydają się one oddawać ducha i istotę teologii wyzwolenia, jak również tym, że przybliżają najważniejsze tematy przez nią poruszane i opracowane, chociaż z pewnością nie wyczerpują całego jej bogactwa.

W pracy tej została zastosowana metoda historyczno-analityczno-syntetyczna zgodna z celem przeprowadzonych w niej badań, które zawierają zarówno aspekt historyczny, ponieważ ukazują genezę,

---

19 Por. LN, X,8; X,11.

20 Por. LN, X,12.

21 LN, X,9.

22 Por. LN, X,10.

23 Por. LN, X,6.

24 Por. LN, X,7.

rozwój i zmiany, jakie zaszły w teologii wyzwolenia, jak i nade wszystko aspekt teologiczny, gdyż koncentrują się na omówieniu i analizie zagadnień teologicznych poruszanych przez autorów określających siebie mianem teologów wyzwolenia. Zastosowano także metodę spekulatywną, ponieważ przeanalizowano i zestawiono odpowiednie teksty źródłowe. Praca odwołuje się do różnych publikacji i opracowań, jednak zasadniczym jej źródłem są publikacje teologów wyzwolenia.

Oryginalność i nowatorstwo pracy przejawia się w tym, że jest ona pierwszą w języku polskim publikacją, która daje całościowy wgląd w teologię wyzwolenia i najważniejsze tematy przez nią poruszane. Próbuje również oddać ducha teologii latynoamerykańskiej i przezwyciężyć błędne przekonania na jej temat, jak na przykład te, że jest ona teologią marksizującą, mało teologiczną, powiązaną bardziej z teorią społeczną aniżeli z wiarą, antyinstytucjonalną, wrogą hierarchii eklezjalnej i nieortodoksyjną. Teologia wyzwolenia narodziła się bowiem i „była rozwijana w syntonii z misją ewangelizacyjną Kościoła”²⁵, jest „propozycją proklamacji i rozumienia wiary w kontekście społeczno-kulturowym Ameryki Łacińskiej, a przez to formą ewangelizacji i inkulturacji, chociaż kontrowersyjną”²⁶.

---

25 METL, s. 95.

26 METL, s. 90.

Kontekst powstania teologii wyzwolenia

Rozdział przedstawia genezę teologii wyzwolenia związaną zarówno z sytuacją na kontynencie latynoamerykańskim, jak i z nauczaniem Magisterium, w szczególności Soboru Watykańskiego II, oraz z opracowaniem dokumentów Rady Episkopatu Latynoamerykańskiego (CELAM) w Medellinie i w Puebli.

CELAM ukonstytuował się w 1955 roku na pierwszej ogólnej Konferencji Episkopatu Latynoamerykańskiego w Rio de Janeiro. Spotkanie to było ważne dla Kościoła w Ameryce Łacińskiej, ponieważ dostrzeżono na nim istnienie niesprawiedliwości i zacofania na tym kontynencie, zajęto się też tematem przeprowadzenia koniecznych reform społecznych. Ponadto zwrócono uwagę na potrzebę zaangażowania się katolików w przemianę społeczną, której kierunek powinna wyznaczać nauka społeczna Kościoła. Określone zostały także zadania CELAM-u takie jak studiowanie problemów występujących na kontynencie, koordynowanie działalności pastoralnej oraz przygotowywanie spotkań i tematów nowych konferencji. Wszystko to przyczyniło się do powstania wewnątrz Kościoła różnych grup i ruchów ludzi świeckich. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują kościelne wspólnoty podstawowe, które między innymi ożywiły działalność ludzi wierzących na polu apostołatu społecznego¹.

Pierwszy podrozdział analizuje genezę teologii wyzwolenia, a drugi omawia wpływ nauczania Soboru Watykańskiego II zarówno na dokumenty opracowane przez Konferencję Episkopatu Latynoamerykańskiego w Medellinie i Puebli, jak i na teologię wyzwolenia. W kolejnych dwóch podrozdziałach przybliżono wpływ wymienionych konferencji na powstanie i rozwój teologii wyzwolenia.

---

1 Czas zmian, jakie dokonują się w Kościele latynoamerykańskim, poczynszy od wspomnianego spotkania w Rio de Janeiro, można podzielić na trzy okresy będące jednocześnie ważnymi etapami na drodze prowadzącej do odnowy Kościoła w Ameryce Łacińskiej. Pierwszy okres przypada na lata 1955–1965. Rozpoczęła on i jednocześnie zakłada odnowę Kościoła, której punktem zwrotnym jest dostrzeżenie istotnych problemów istniejących na kontynencie. Drugi okres przypada na lata 1962–1970. W tym czasie na odnowę Kościoła latynoamerykańskiego wpływa w zasadniczy sposób nauczanie Soboru Watykańskiego II, które inspiruje opracowanie dokumentów konferencji CELAM-u w Medellinie (1968). Do odnowy tej przyczynia się także powstawanie kościelnych wspólnot podstawowych. Trzeci okres przypada na lata 1968–1978. Jego uwieńczeniem jest spotkanie CELAM-u w Puebli, na którym dokonano interpretacji dokumentów z Medellinu w świetle nowych zmian. Szczegółowe omówienie tego zagadnienia: D. GARDOCKI, *Łaska i wyzwolenie. Łaska podstawą wyzwolenia w teologii Leonarda Boffa*, Łódź 1999, s. 24–26.

1.1. Geneza teologii wyzwolenia

Geneza teologii wyzwolenia jest ściśle związana z dwoma czynnikami. Pierwszy z nich dotyczy sytuacji społeczno-ekonomicznej na kontynencie latynoamerykańskim, drugi zaś powstania pośród ubogich grup o inspiracji chrześcijańskiej zaangażowanych w działalność wyzwolenczą w Ameryce Łacińskiej. Grupy te dały początek kościelnym wspólnotom podstawowym, które zrodziły się w Brazylii w 1959 roku². Mówiąc o genezie teologii wyzwolenia, której ważnym komponentem jest wspomniany kontekst społeczno-ekonomiczno-kulturowy, nie można zapominać o tym, że jej rozkwit stał się możliwy dzięki „Soborowi Watykańskiemu II, pontyfikatom Piusa XII, Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, ruchom odnowy pastoralnej i teologicznej oraz prężnym inicjatywom latynoskich instytucji kościelnych”³, jak również dzięki temu, że Kościół w Ameryce Łacińskiej uznał problematykę wyzwolenia za istotny element swojej misji. Ponadto dzięki temu, że teologia ta była otwarta i wsłuchiwała się w „teologię uprawianą w innych Kościołach partykularnych oraz stosowane tam metody i rozwiązania”⁴.

Tym, co charakteryzuje sytuację w Ameryce Łacińskiej w czasie, kiedy rodzi się teologia wyzwolenia, są: ucisk, nędza i zależność zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społeczno-politycznym, ekonomicznym i kulturowym, a także dominacja reżimów wojskowych (jak na przykład w Chile, Nikaragui czy Salwadorze, gdzie łamano fundamentalne prawa, zwalczano wszelkie przejawy tendencji wyzwolenczych i zezwalano na istnienie zinstytucjonalizowanej przemocy)⁵. Dostrzeżenie wymienionych zjawisk przyczyniło się do obudzenia świadomości ludzi żyjących na kontynencie latynoamerykańskim i do skierowania ich zainteresowania ku działalności wyzwolenczej, której celem było dokonanie zmiany istniejącej sytuacji. Zanim jednak doszło do podjęcia działalności wyzwolenczej, która niejednokrotnie przybierała formę walki rewolucyjnej, poszukiwano innych dróg rozwiązania problemu zacofania obecnego w krajach Ameryki Łacińskiej. Jedną z nich była strategia rozwoju lansowana w latach

---

2 Por. TDL, s. 7.

3 METL, s. 80.

4 METL, s. 81.

5 Por. M. DROZDOWICZ, *En busca del Reino de Dios. La dimensión comunitaria de la obra de Ernesto Cardenal*, Ostrava 2015, s. 16.

sześćdziesiątych XX wieku. Polegała ona na współpracy i pomocy krajów bogatych, głównie USA, krajom Trzeciego Świata. Konkretnym wyrazem tej współpracy było dostarczenie kapitału i pomocy technicznej mających służyć zwiększeniu produkcji przemysłowej i rozwojowi rolnictwa. Inicjatywa ta znalazła poparcie Kościoła i teologów latynoamerykańskich, ponieważ postrzegano ją jako realną szansę na zmianę istniejącej sytuacji. Dlatego Kościół wraz z teologami zachęcał chrześcijan do angażowania się na rzecz postępu, upatrując w tego rodzaju działalności jeden z głównych obowiązków ludzi wierzących. Teoria rozwoju nie przyniosła jednak pożądaných rezultatów. Przeciwnie, doprowadziła do zwiększenia przepaści pomiędzy krajami bogatymi i biednymi, a także do wzrostu ubóstwa i liczby osób ubogich w Ameryce Łacińskiej. Rozczarowanie strategią rozwoju skierowało uwagę wielu chrześcijan w stronę socjalizmu, co zaowocowało powstaniem pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku ruchu „Chrześcijan na rzecz socjalizmu”, który ogłosił manifest wzywający księży i ludzi świeckich do poparcia rewolucji. Zachętą do przyjęcia tej drogi rozwiązania problemu ubóstwa była przeprowadzona w 1959 roku przez Fidela Castro rewolucja kubańska, która obaliła reżim Fulgencia Batisty, a wraz z nim kapitalistyczny system gospodarczy panujący na Kubie. Odtąd droga rewolucji, która nierzadko przybiera formę walki partyzanckiej, zaczęła być postrzegana w wielu krajach Ameryki Łacińskiej jako jedyna umożliwiająca wyzwolenie od ubóstwa, ucisku i zacofania istniejących na tym kontynencie. Ideologia rewolucji znalazła zwolenników nie tylko wśród ludzi świeckich, lecz także wśród księży⁶. Towarzyszył temu rozwój ideologii chrześcijaństwa rewolucyjnego, którego wyrazem była między innymi tak zwana *teologia rewolucji*, jeden z marginalnych nurtów teologii wyzwolenia.

Jej czołowym reprezentantem był Joseph Comblin⁷. Osiągnięcie wolności w krajach Ameryki Łacińskiej upatrywał on w wyzwoleniu ich od wyzysku narzuconego przez kraje bogate, które nie zrezygnują samoistnie ze swego panowania. Dlatego drogę prowadzącą do

---

6 Więcej na ten temat: P.E. SIGMUND, *Liberation theology at the crossroads. Democracy or revolution?*, New York 1990, s. 40–51.

7 Urodził się w 1932 r. w Brukseli. Ukończył studia w Lowanium. W 1947 r. został wyświęcony na kapłana. W 1958 r. przeniósł się do Ameryki Łacińskiej, gdzie wykładał teologię dogmatyczną i pastoralną w licznych instytucjach i na uniwersytetach. Zmarł w 2011 r.

osiągnięcia tego celu dostrzegał w rewolucji, która zakłada obudzenie świadomości mas, zdobycie władzy i stworzenie nowego społeczeństwa⁸. Inspiracją dla tego typu teologii był przykład Jezusa Chrystusa, ponieważ Jego nauczanie i działalność były skierowane przede wszystkim ku ludziom ubogim, stąd Kościół zdaniem Comblina powinien w swojej działalności wzorować się na działalności Chrystusa i dążyć do podniesienia ubogich na wyższe poziomy materialny i duchowy, co już samo w sobie ma charakter rewolucyjny. Tym zaś, co wnosi chrześcijaństwo do rewolucji, jest przede wszystkim oparcie jej na miłości i miłosierdziu, które mają wymiar nie tylko osobisty, lecz także społeczny. Urzeczywistnienie miłości społecznej postrzegane jest przez Comblina jako konkretna realizacja przykazania miłości bliźniego, a zarazem jako siła rewolucyjna zdolna do przekształcenia świata i stworzenia nowego społeczeństwa⁹.

Innymi teologami, którzy opowiedzieli się za rozwiązaniem problemu nędzy i ubóstwa istniejącego w Ameryce Łacińskiej na drodze rewolucji, byli między innymi José Míguez Bonino¹⁰, Hugo Assmann¹¹ i José Porfirio Miranda¹². Poglądy wymienionych teologów łączyło pozytywne nastawienie do marksizmu i do proponowanej przez tę ideologię walki klas postrzeganej jako czynnik umożliwiający dokonanie

---

8 Por. R. WINLING, *Teologia współczesna*, Kraków 1990, s. 284.

9 Por. B. MONDIN, *Teologowie wyzwolenia*, Warszawa 1988, s. 53–56. W tym miejscu wypada zauważyć, iż sam Comblin ustosunkowuje się krytycznie do marksistowskiego modelu rewolucji i odrzuca ideę „racjonalności marksistowskiej”.

10 José Míguez Bonino (1924–2012) – urodził się w Argentynie; był tam prezbiterem Kościoła Metodystycznego. Od 1954 r. był profesorem na wydziale teologii ewangelickiej. Był obserwatorem ze strony Kościoła Metodystycznego na Soborze Watykańskim II i członkiem różnych organizacji Rady Ekumenicznej z ramienia swego Kościoła. Uważany jest za jednego z założycieli latynoamerykańskiej teologii wyzwolenia.

11 Hugo Assmann (1933–2008) – urodził się w Brazylii. Studiował teologię w Rzymie. W latach 1962–1969 wykładał teologię na uniwersytetach brazylijskich, od 1974 r. był wykładowcą na Wydziale Dziennikarstwa w Kostaryce, a po powrocie do Brazylii w 1980 r. pracował na Uniwersytecie Metodystów Piracicaba, gdzie wykładał filozofię wychowania i komunikację.

12 José Porfirio Miranda (1924–2001) – urodził się w Meksyku. Był katolickim duchownym, teologiem i ekonomistą. Wstąpił do zakonu jezuitów w 1943 r. Studiował filozofię na Uniwersytecie Los Angeles w Kalifornii, teologię we Frankfurcie i ekonomię na Uniwersytecie w Münster. W 1967 r. uzyskał doktorat z nauk biblijnych na Papieskim Uniwersytecie Biblijnym w Rzymie. Był profesorem na Autonomicznym Uniwersytecie Metropolitalnym Regionu Mexico City i jezuitskim Kolegium w Guadalajarze.

radikalnej zmiany sytuacji społecznej na kontynencie latynoamerykańskim. Zmiany, która jest „warunkiem zaistnienia sprawiedliwszego świata i przyjścia królestwa Bożego”¹³. Zadaniem chrześcijaństwa według wspomnianych teologów jest natomiast humanizacja procesu rewolucji¹⁴.

Teologia rewolucji nie znalazła jednak szerszego oddźwięku w Kościele latynoamerykańskim, który zrezygnował z niej między innymi z tego powodu, że utożsamiała ona działalność Kościoła z działalnością polityczną i rewolucyjną. Nowe perspektywy rozwoju teologii wyzwolenia zostały określone w 1968 roku przez drugą konferencję CELAM-u w Medellinie. Zanim jednak zostanie omówiony wpływ, jaki konferencja w Medellinie miała na powstanie i rozwój teologii wyzwolenia, wypada wspomnieć o Soborze Watykańskim II, którego nauka znalazła się u podstaw odnowy myślenia Kościoła latynoamerykańskiego i była inspiracją dla powstania owej teologii.

1.2. Sobór Watykański II a teologia wyzwolenia

Sobór Watykański II uważany jest za istotny dla Kościoła latynoamerykańskiego nie tylko ze względu na ustalone na nim nauczanie Magisterium, do którego przyjęcia zobowiązani są wszyscy wierzący, lecz przede wszystkim dlatego, iż stanowi on „a k t c h r z c i e l n y teologii latynoamerykańskiej, która uczestniczy odtąd w charakterze i w duchu tego soboru”¹⁵. Jedną z zasług Soboru Watykańskiego II jest otwarcie Kościoła na świat i jego problemy oraz zainicjowanie dialogu z ludzkością. Inną jest także opisanie sytuacji człowieka we współczesnym świecie wraz z jego nadziejami, lękiem i niepokojem. Niewątpliwie sobór wniósł wielki wkład w określenie zadań, jakie stają przed Kościołem, a szczególnie misji „badania znaków czasu i wyjaśniania ich w świetle Ewangelii, tak aby Kościół mógł w sposób dostosowany do mentalności każdego pokolenia odpowiadać ludziom na ich odwieczne pytania dotyczące sensu życia obecnego i przyszłego oraz wzajemnego ich stosunku do siebie. Należy zatem poznawać

13 METL, s. 94.

14 Więcej na ten temat: P.E. SIGMUND, *Liberation theology...*, s. 52–58.

15 J. NOEMI, *Lineamenti di una teologia latinoamericana*, [w:] TP CAL, s. 32. (Wszystkie cytaty z oryginałów dzieł obcojęzycznych w tłumaczeniu autora pracy, chyba że podany jest inny tłumacz.)

i rozumieć świat, w którym żyjemy, a także jego nieraz dramatyczne oczekiwania, dążenia i właściwości”¹⁶.

Słowa Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* były bezpośrednią inspiracją do odnowy myślenia teologicznego w Ameryce Łacińskiej. Kościół latynoamerykański dostrzegł w nich bowiem swój własny program i zadania dla teologii, którą należało dopiero opracować. Odtąd punktem wyjścia rozważań teologicznych w Ameryce Łacińskiej stanie się badanie znaków czasu i ich interpretacja w świetle Ewangelii.

Innym ważnym elementem wykorzystanym przez teologię latynoamerykańską, a pozostającym w ścisłym związku z badaniem znaków czasu, jest wysunięty przez sobór postulat dotyczący poszukiwania bardziej odpowiednich sposobów przedstawiania nauki Kościoła i głębszego poznawania prawdy objawionej na drodze konfrontowania jej z aktualnymi problemami i wyzwaniem¹⁷. W związku z tym zalecono współpracę teologów z ekspertami w innych dziedzinach nauki i korzystanie, zwłaszcza w pracy duszpasterskiej, ze zdobyczy psychologii i socjologii¹⁸. Postulat ten znalazł swoje konkretne zastosowanie w teologii wyzwolenia, która w opisywaniu rzeczywistości posługuje się analizą socjologiczną.

Kolejną istotną kwestią było zwrócenie uwagi przez sobór na występujące w świecie zjawiska takie jak niesprawiedliwość, nierówny podział dóbr, wzrastający dystans między krajami bogatymi i biednymi oraz wyrażenie jego troski o to, by wszyscy ludzie mogli uczestniczyć w dobrach współczesnej cywilizacji. W tym celu sobór zachęcał do szeroko rozumianej współpracy międzynarodowej, której nadrzędnym zadaniem powinna stać się pomoc narodom rozwijającym się¹⁹. Podkreślał jednocześnie potrzebę zaspokojenia nie tylko dóbr duchowych, lecz także społecznych i ekonomicznych. Mówił wreszcie o odpowiedzialności wszystkich ludzi za budowanie nowego humanizmu i lepszego świata²⁰. Budowanie to powinno opierać się na prawdzie i sprawiedliwości oraz na poszanowaniu godności każdego człowieka, a także powinno być postrzegane w perspektywie królestwa

---

16 GS, nr 4.

17 Por. GS, nr 62.

18 Por. GS, nr 62; Sobór Watykański II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus*, nr 17.

19 Por. GS, nr 85.

20 Por. GS, nr 55.

Bożego, którego rzeczywistości nie wolno nam jednak utożsamiać z postępowaniem cywilizacyjnym ani też sprowadzać jej wyłącznie do niego. Niemniej „dla Królestwa Bożego nie jest obojętne, jak dalece postęp ten może przyczynić się do lepszego urzędnictwa społeczności ludzkiej”²¹.

Odtąd wspomniany przez sobór temat królestwa Bożego i przemiana świata ujmowana w jego perspektywie stały się jednymi z centralnych zagadnień teologii wyzwolenia. Rozważania tej teologii koncentrowały się bowiem na królestwie Bożym widzianym jako rzeczywistość pozwalająca na krytyczne ustosunkowanie się do istniejącej sytuacji społeczno-ekonomicznej i jej ocenę oraz na wyznaczanie kierunku zmian, które należy przeprowadzić.

Sobór, mówiąc o królestwie Bożym, zwracał ponadto uwagę na potrzebę zaangażowania się ludzi wierzących w budowanie lepszego świata, chociaż najważniejszym celem winno być dla nich szukanie królestwa Bożego. Sobór podkreślał zatem znaczenie rozwoju duchowego dla ludzkiego życia, wskazywał także na istnienie dwóch różnych, lecz nieprzeciwstawiających się sobie ani niewykluczających się wzajemnie porządków, czyli porządku królestwa Bożego i porządku świata²². W związku z tym człowiek wierzący zaangażowany w budowanie świata powinien dawać pierwszeństwo królestwu Bożemu, przepajając świat duchem chrześcijańskim i dawać świadectwo Chrystusowi. Konkretnym tego wyrazem ma być „zajmowanie się sprawami świeckimi i kierowanie nimi po myśli Bożej”²³, rzetelne i odpowiedzialne wypełnianie swoich obowiązków oraz służba na rzecz dobra wszystkich²⁴.

Ostatnią kwestią jest ukazanie przez sobór relacji, jaka istnieje między Chrystusem a ubogimi. Chrystus bowiem, jak naucza sobór, „dokonał dzieła odkupienia w ubóstwie (...). Został posłany przez Ojca, «aby nieść dobrą nowinę ubogim (...), aby uzdrawiać skruszonych w sercu» (Łk 4,18), «aby szukać i zbawić to, co zginęło» (Łk 19,10)”²⁵. Dlatego Kościół podobnie jak Chrystus „darzy miłością wszystkich dotkniętych słabością ludzką, co więcej, w ubogich i cierpiących odnajduje wizerunek swego ubogiego i cierpiącego Zbawiciela, im stara się ulżyć w niedoli i w nich usiłuje służyć Chrystusowi”²⁶.

---

21 GS, nr 39.

22 Por. LG, nr 31.

23 LG, nr 31.

24 Por. GS, nr 42.

25 LG, nr 8.

26 LG, nr 8.

Przytoczone powyżej słowa soboru zostały rozwinięte przez teologię wyzwolenia i odczytane jako wezwanie do wyboru opcji na rzecz ubogich i do zdefiniowania Kościoła jako Kościoła ubogich, którego zadaniem jest służba względem ubogich, słabych, cierpiących i opuszczonych przez społeczeństwo.

Przedstawione tu elementy nauczania soborowego dały impuls do powstania nurtu zwanego teologią latynoamerykańską lub teologią wyzwolenia. Dzięki myśli soborowej nastąpiło bowiem przebudzenie teologiczne tego kontynentu, co zaowocowało stworzeniem rodzimej myśli teologicznej. Pierwszym ważnym krokiem na tej drodze była konferencja CELAM-u w Medellinie stanowiąca pogłębioną refleksję nad nauczaniem Soboru Watykańskiego II odczytanym w świetle problemów kontynentu latynoamerykańskiego.

1.3. Medellín a teologia wyzwolenia

Celem konferencji CELAM-u w Medellinie była aplikacja nauki Soboru Watykańskiego II do sytuacji istniejącej w Ameryce Łacińskiej. Inspirację czerpała ona także z encykliki *Populorum progressio* Pawła VI. Poprzedziła ją faza przygotowawcza, która w sposób znaczący wpłynęła zarówno na treść i kierunek refleksji, jak i na końcowe sformułowania zawarte w dokumencie z Medellinu.

Arcybiskup Hélder Câmara w swoim wystąpieniu w Argentynie (1966), które poprzedziło konferencję w Medellinie, zwrócił uwagę na zacofanie jako najistotniejszy problem dla Kościoła i całej Ameryki Łacińskiej. Inną równie ważną kwestią, która znalazła swój oddźwięk w dokumencie z Medellinu, było zdefiniowanie misji Kościoła w kontekście problemów istniejących na kontynencie latynoamerykańskim dokonane przez oficjalne departamenty CELAM-u na spotkaniu w Kolumbii (1968). Tam też po raz pierwszy do opisanie i oceny sytuacji w Ameryce Łacińskiej została wykorzystana analiza socjologiczna.

Kolejnym znaczącym krokiem przygotowującym konferencję w Medellinie było spotkanie przedstawicieli CELAM-u zajmujących się zagadnieniem apostołatu społecznego. Odbyło się ono w Brazylii (1968), a zaowocowało dokumentem poświęconym obecności Kościoła w procesie przemian zachodzących w Ameryce Łacińskiej. W dokumencie tym posłużono się neomarksistowską teorią zależności,

widząc w niej odpowiedni instrument do opisania rzeczywistości latynoamerykańskiej²⁷.

Niemalą wpływ zarówno na dokument końcowy z Medellínu, jak i na rozwój teologii wyzwolenia wywarło pierwsze ogólne ujęcie tej teologii i jej zadań przedstawione przez Gustawa Gutiérreza kilka tygodni przed oficjalnym rozpoczęciem konferencji CELAM-u w tym mieście²⁸.

Przedstawiony kontekst poprzedzający konferencję w Medellinie ukazuje powstanie określonej świadomości Kościoła w Ameryce Łacińskiej, która będzie kształtować nowe rozumienie wiary i na nie oddziaływać. Tę nową świadomość charakteryzują trzy zasadnicze elementy. Po pierwsze, punktem wyjścia refleksji teologicznej jest rzeczywistość latynoamerykańska i jej problemy. Po drugie, rzeczywistość ta interpretowana jest za pomocą analizy socjologicznej przy jednoczesnym uwzględnieniu punktu widzenia wiary. Po trzecie, nowa świadomość, o której mowa, budzi poczucie odpowiedzialności

---

27 GRO, s. 26. W tym miejscu wypada wspomnieć o innych wcześniejszych, równie ważnych wydarzeniach, które obok Soboru Watykańskiego II odegrały istotną rolę w sformułowaniu dokumentu z Medellínu. Wydarzenia te można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich obejmuje wypowiedzi Kościoła hierarchicznego Ameryki Łacińskiej, wśród których należy wymienić wystąpienia Camilla de Torresa, arcybiskupa Héldera Câmara i arcybiskupa Antonia Batisty Fragoso. Przyczyniły się one do rozwoju określonego języka, sprecyzowania tematów i sposobów konfrontacji z problemami pojawiającymi się na kontynencie latynoamerykańskim. Druga grupa obejmuje tzw. inicjatywy oddolne podjęte przez pewne grupy działające wewnątrz Kościoła latynoamerykańskiego. Jedną z nich był komunikat na temat encykliki Pawła VI *Populorum progressio* opracowany przez trzydziestu ośmiu kapłanów Ameryki Łacińskiej (1967). Inną był list opublikowany przez prowincjałów Towarzystwa Jezusowego Ameryki Łacińskiej (1968), w którym autorzy opowiadają się za wyzwoleniem człowieka od wszelkiej formy ucisku i definiują wiarę jako *praxis* wyzwolenczą. Kolejnymi ważnymi dokumentami były Deklaracja świeckich z Peru na temat Kościoła (1968), w której do opisania rzeczywistości został wykorzystany język marksistowski, oraz List 17 biskupów Trzeciego Świata, w którym został potępiony kapitalizm i opowiedziano się za socjalizmem jako systemem społecznym najlepiej odpowiadającym wymaganiom wiary chrześcijańskiej. Por. GRO, s. 25.

28 Por. DTL2, s. 10–11. Enrique Dussel wiąże natomiast powstanie teologii wyzwolenia z opublikowaniem w 1962 r. książki Juana Luisa Segundo zatytułowanej *Función de la Iglesia en la realidad rioplatense*, ponieważ „reprezentuje ona nowe podejście do zagadnień ewangelizacyjnych i teologicznych w Ameryce Łacińskiej oraz (...) docenia kontekst jako miejsce świadectwa chrześcijańskiego (ewangelizacja) i pracy teologa”. METL, s. 80.

i potrzebę zaangażowania się chrześcijan w przemianę istniejącej rzeczywistości²⁹.

Kontekst ten i treści poruszane w fazie przygotowującej konferencję w Medellinie miały zarazem decydujący wpływ na opracowany dokument końcowy³⁰. Skupia się on na takich zagadnieniach jak: promocja ludzka, ewangelizacja i wzrost w wierze, Kościół widzialny i jego struktury³¹. Znaczenie tego dokumentu polega przede wszystkim na sformułowaniu trzech podstawowych opcji dla Kościoła latynoamerykańskiego, czyli opcji na rzecz ubogich, opcji na rzecz integralnego wyzwolenia i opcji na rzecz kościelnych wspólnot podstawowych³². Ponadto dokument z Medellín, definiując misję Kościoła jako zaangażowanie w służbę na rzecz pokoju i sprawiedliwości, co przedstawia jako konkretny wyraz miłości chrześcijańskiej, rozpoczyna się od opisu rzeczywistości, którą charakteryzuje jako sytuację grzechu i niesprawiedliwości oraz sytuację zinstytucjonalizowanej przemocy i znak odrzucenia Pana.

Tak zdefiniowana sytuacja skłania Kościół do zaangażowania się na rzecz wyzwolenia rozumianego jako wyzwolenicza *praxis*, której celem jest przewyciężenie istniejącego ubóstwa. Wyzwolenie to postrzegane jest jednocześnie jako integralna część zbawczej misji Chrystusa. Ponadto, chociaż omawiany dokument nie używa nigdzie określenia „teologia wyzwolenia”, to jednak – podkreślając konieczność wyzwolenia i przyjmując kategorię wyzwolenia – dał impuls do opracowania nowego projektu teologicznego w Ameryce Łacińskiej³³. W związku z tym uważa się, że idea wyzwolenia i teologia wyzwolenia nabrały statusu eklezjalnego³⁴ podczas konferencji w Medellinie, która oceniana jest jako doniosłe wydarzenie o charakterze eklezjalnym

---

29 Por. GRO, s. 25.

30 Tekst i cytaty II Konferencji CELAM-u wzięto z: *Documenti della Chiesa Latinoamericana, Documenti di Medellín*, [w:] *Enchiridion. Documenti della Chiesa Latinoamericana*, ed. P. VANZAN, Bologna 1995.

31 ORTPD, s. 43.

32 Por. TDL, s. 8.

33 „W dokumentach z Medellín słowo «wyzwolenie» tylko cztery razy pojawia się z przymiotnikiem. W trzech przypadkach jest ono ukazywane jako dzieło Boga w historii zbawienia i nie ma charakteru tylko religijnego, ale również społeczny, polityczny i ekonomiczny. Dlatego właśnie jest to wyzwolenie prawdziwe, integralne i pełne. Cztery przypadki mówi o «wyzwoleniu całego człowieka i wszystkich ludzi»”. ORTPD, s. 51.

34 S. GALILEA, *La teologia della liberazione dopo Puebla (1979)*, Brescia 1979, s. 22.

i kulturowym, ponieważ zapoczątkowała tradycję eklezjalną Ameryki Łacińskiej i nowy sposób myślenia właściwy dla kontynentu latynoamerykańskiego, czego konkretnym wyrazem jest powstanie teologii wyzwolenia. Zadaniem tej teologii stały się, zgodnie z postulatem wysuniętym przez Sobór Watykański II, „adaptacja i odnowa znanych metod teologicznych oraz wypracowanie nowych, które byłyby adekwatne do mówienia o wierze w społeczno-kulturowo-religijnym kontekście Ameryki Łacińskiej”³⁵. Przy czym nie chodzi tu o zerwanie z dotychczasową tradycją, lecz o podjęcie teologicznej próby „ewangelizacji i inkulturacji chrześcijaństwa w kontekst Kościoła lokalnego”³⁶, a także o ukierunkowanie działalności misyjnej Kościoła z zachowaniem wrażliwości na zjawiska społeczno-kulturowe właściwe dla Ameryki Łacińskiej. Wspomniana tradycja eklezjalna zapoczątkowana w Medellinie przyczyniła się wreszcie do tego, iż od-tąd Kościół w Ameryce Łacińskiej jest postrzegany i definiowany nie tylko jako lud Boży, lecz także jako lud Boży ubogich³⁷.

Konferencja w Medellinie jest przykładem twórczej recepcji nauki Soboru Watykańskiego II, w której wzięto pod uwagę perspektywę ubogich, na co miała wpływ także encyklika Pawła VI *Populorum progressio*. W związku z tym można powiedzieć, że konferencja w Medellinie dała początek nowej metodologii, której punktem wyjścia jest społeczno-polityczna analiza rzeczywistości kontynentu latynoamerykańskiego³⁸. Kolejnym etapem tej metodologii jest krytyczna refleksja nad wynikami przeprowadzonej analizy w świetle Ewangelii, co prowadzi do sformułowania zaleceń o charakterze pastoralnym. Widzimy więc, że metoda przyjęta przez Medellín jest metodą indukcyjną, to znaczy taką, która wychodzi od refleksji nad rzeczywistością, przechodzi do refleksji teologicznej i oceny tej rzeczywistości w świetle wiary oraz wypracowania pryncypiów, tez i konkluzji, a następnie zmierza do określenia konkretnych działań, jakie Kościół może i powinien podjąć w Ameryce Łacińskiej. Przyjęcie tej metody przez

35 METL, s. 88.

36 METL, s. 88.

37 J. SOBRINO, *The significance of Puebla for the Catholic Church in Latin America*, [w:] *In Puebla and Beyond. Documentation and Commentary*, ed. J. EAGLESON, P. SCHARPER, Orbis 1979, s. 290.

38 W tym miejscu wypada zauważyć, iż metodologia, o której mowa, została faktycznie opracowana znacznie wcześniej, natomiast dokument z Medellinu usankcjonował ją i po raz pierwszy wprowadził do oficjalnych dokumentów kościelnych Ameryki Łacińskiej.

konferencję w Medellinie pokazuje, że recepcja Soboru Watykańskiego II w Ameryce Łacińskiej polegała przede wszystkim na twórczym rozwinięciu propozycji zawartych w Konstytucji duszpasterkiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Dlatego konferencja ta, podobnie jak wspomniana konstytucja, przyjmuje za punkt wyjścia odkupieńczy dialog ze światem, czyli dialog ze światem, w którym znaczna część populacji żyje w skrajnej nędzy i ubóstwie. Jednocześnie uczyniła ona z wyzwolenia „zasadniczy temat, teologiczny kamień węgielny swoich prac”³⁹. Wskazała wreszcie na nowe oblicze Kościoła w Ameryce Łacińskiej, którego istota ma polegać na byciu „autentycznie ubogim, misyjnym i paschalnym, zdecydowanie odcinającym się od wszelkiej władzy ziemskiej i odważnie angażującym się w proces wyzwolenia każdego człowieka i wszystkich ludzi”⁴⁰.

Konferencja w Medellinie przyczyniła się ponadto do odrzucenia teologii rewolucji oraz do rozwoju teologii określanej mianem teologii wyzwolenia, czyli do stworzenia projektu teologii rodzimej właściwej dla Ameryki Łacińskiej.

---

39 ORTPD, s. 50.

40 II Conferencia General del Episcopado Latinamericano, *Documentos finales de Medellín*, http://www.celam.org/doc_conferencias/Documento_Conclusivo_Medellin.pdf, dostęp 3 października 2015, *La juventud*, nr 15.

41 W okresie między Medellinem a Pueblą nastąpił znaczący rozwój teologii wyzwolenia. Konferencja w Medellinie przyczyniła się bowiem do powstania ruchu chrześcijan zaangażowanych w walkę wyzwolenczą i jej teoretyczne opracowanie. Jednym z twórczych owoców tego ruchu było Pierwsze spotkanie chrześcijan latynoamerykańskich na rzecz socjalizmu, które odbyło się w Santiago de Chile w 1972 r. Chrześcijanie obecni na tym spotkaniu wystąpili przeciwko komunizmowi i opowiedzieli się po stronie socjalizmu. Dokument opracowany podczas tego spotkania porusza między innymi kwestię relacji, jaka powinna istnieć między wiarą i polityczną *praxis* chrześcijan zaangażowanych w walkę wyzwolenczą. W tym okresie władzę w Ameryce Łacińskiej przejmują reżimy wojskowe popierane przez Stany Zjednoczone, co doprowadziło do prześladowań, więzienia, torturowania i mordowania tysięcy ludzi. Sytuacja ta przyczyniła się do rozwoju teologii wyzwolenia, której głównymi tematami stały się: opracowanie wyzwolenia